

VÁCLAV BLAŽEK

PO STOPÁCH RANÝCH MIGRACÍ ETNIK HOVOŘÍCÍCH URALSKÝMI JAZYKY (V perspektivě lingvistické paleontologie)

Abstract

Applying the method of linguistic paleontology, in the present article the Uralic homeland and following migrations are mapped. The Uralic homeland is located in the area between the Ural Mountains in the west and the middle Yenisei River in the east, and from the Arctic Circle in the north to the southern border of taiga in the foothills of the Sayany and Altai mountains. The following migrations are reconstructed in agreement with absolute chronology of sequential disintegration based on glottochronology and with respect of loanwords borrowed from various neighbouring languages.

Keywords

Linguistic paleontology, ecological lexicon, protolanguage homeland, loanwords, migration.

Existují dvě metody umožňující určit pravlast dané jazykové skupiny: (a) lingvistická paleontologie založená na geografickém výskytu rostlin a živočichů, jejichž pojmenování lze v prajazycích rekonstruovat z hlediska paleobotaniky a paleozoologie (srov. Sebestyén 1941–43/49–50; 1935 pro uralské názvy stromů a ryb), (b) studium vzájemných kontaktů mezi sousedními jazyky. Absolutní chronologii lze odhadnout, jestliže máme spolehlivé záznamy o vývoji jazyka dárce nebo příjemce. Dalším zdrojem chronologických dat je glottochronologie, jejíž metodologie i výsledky aplikace na uralské, resp. ugrofinské jazyky byly představeny v předchozím čísle *Linguistica Brunensia* (Hofírková & Blažek 2012, 85–126).

Podle předních specialistů na poli uralské historické lingvistiky hrají v uralské slovní zásobě určující roli následující dendronyma (např. Hajdú 1985, 156–57; Xelimskij 1989[2000], 15; Napol'skix 1997, 127–34): **kawse* „smrk, *Picea*“, **ńulks* „jedle, *Abies*“, **j3w3* „borovice, *Pinus*“, **sjks3* „sibiřská borovice pinea, *Pinus cembra Sibirica*“. Napol'skix (1997, 130–34) dále dodává **mura* „ostružiník moruška, *Rubus chamaemorus*“. Rekonstruovatelná jsou i některá zoonyma: **kunta* „sob“, **poča* „sob, tele soba“, **šarta* „jelen, sob“, **tewä* „los,

jelen“, **ńuk(3-)*še „hranostaj, kuna“; **püŋe* „koroptev, jeřábek“; **küje* „had“; **kär3* „jeseter malý, Acipenser ruthenus“, **kew3(-ŋk3)* „losos, síh“, **kor3* „síh severní“, **onč3* „nelma arktická, Coregonus nelma“, **totka* „lín obecný, Tinca tinca“, a dále ugrofinské **šampe* „jeseter, Acipenser“ (pravděpodobně příbuzné je samojedské **su/ümpâ-ŋkâ* „síh“, kde **su/ümp-* znamená „rybí páteř“, která je typická pro „jesetera“). Tyto druhy stanovují hranice oblasti uralského prajazyka: mezi pohořím Ural na západě a středním tokem řeky Jenisej na východě a od polárního kruhu na severu po jižní hranici tajgy v předhůří Sajanského a Altajského pohoří. Jakákoliv lokalizace západně od Uralu je problematická vzhledem k nejbližšímu příbuznému uralských jazyků. Tím je malá jukagirská jazyková rodina, rozšířená v 18. století mezi dolními toky řeky Leny a Anadyru. Dodnes přežívá pouze ve dvou malých enklávách, severní mezi dolními toky řek Indigirky a Kolymy a jižní při pramenech Kolymy. Rozpad uralsko-jukagirské jednoty datuje Georgij Starostin (2010) do období kolem roku 6600 př. Kr.

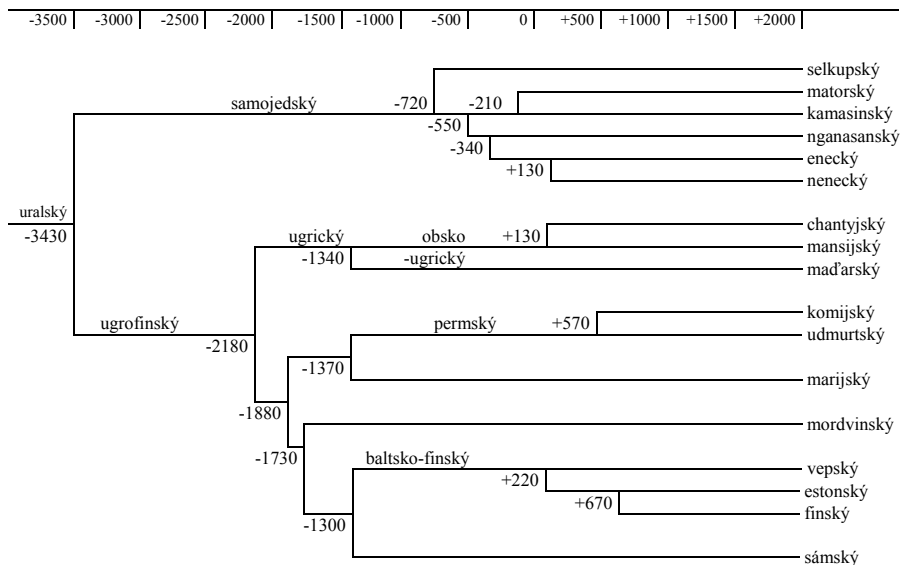
Ugrofinské názvy stromů či jejich částí jako **nakr3* „cedrový oříšek“, **näŋ3* „modřín sibiřský, Larix Sibirica“, **šala* „jilm, Ulmus“, a finsko-permské **ńine* „lýko“, **ńine-puw3* „lípa, Tilia“ a zoonyma **maja* „bobr“, **šijele* „ježek“, **čor3* „losos, síh“, **tokta* „potápka, Gavia“ posouvají oblast ugrofinského prajazyka ve srovnání s uralskou pravlastí směrem na západ. Z původní oblasti rozšíření uralského prajazyka zůstává jihozápad západní Sibiře a středního a jižního Uralu, zatímco povodí horních toků Kamy, Pečory a Vyčegdy ohraničují už nový, ugrofinský, dialektový areál (Napol'skix 1997, 140). Rozpad uralského prajazyka se tradičně datuje do 4. tisíciletí př. Kr. (Hajdú; Sergej Starostin: 3430 př. Kr., Georgij Starostin: 3840 př. Kr.). Mezitím, před oddělením fino-permských jazyků od jazyků ugrických ve 24. století př. Kr., začaly první kontakty s Indoevropany. Zatímco předkové Tocharů ovlivňovali Ugrofiny pouze během své migrace na východ na konci 4. tisíciletí př. Kr., Indoíránci a jejich potomci (Jacobsohn 1922; Korenchy 1972; Joki 1973; Toporov 1981; Blažek 1990, 1999, 2003ab, 2005; Xelimskij [1998]2000; Katz 2003) se stali jižními sousedy Ugrofinů možná už kolem roku 3000 př. Kr., a zůstali jimi až do prvního tisíciletí po Kr., kdy pontští Íránci byli asimilováni Slovany a jejich středoasijský příbuzní Turky. Klíčovou pro expanzi Ugrofinů směrem na západ se stala řeka Kama. Tento největší přítok řeky Volhy dovedl předky Permjců, Marijců a Mordvinců (spolu s dnes již vymřelými etniky Merja a Muroma) ke střednímu a hornímu povodí Volhy, zatímco předkové Baltofinů a Sámů pokračovali směrem k Baltskému moři. Během usazování ve Fenoskandii asimilovali předkové Sámů starší populaci (srov. Toivonen 1949–50; Xelimskij 1996[2000]). V marijštině, mordvinštině a fino-sámském prajazyce nalezneme jasné baltské výpůjčky (Thomsen 1870; Vaba 1983; Liukkonen 1999; Blažek 1999, 2004), v případě fino-sámského prajazyka také výpůjčky germánské (Thomsen 1870; LGL; Ritter 1993; Xelimskij 1995[2000]). Během posledního tisíciletí vzrostl vliv ruštiny a různých turkických jazyků. Na západ do povodí Volhy přivedla řeka Kama pravděpodobně též předky Maďarů poté, co se oddělili od mluvčích obsko-ugrického prajazyka v 15.–14. století př. Kr. Ve slovní zásobě maďarštiny jsou patrné významné vlivy kmenových jazyků

etnik, se kterými se předkové Maďarů dostávali do kontaktu nebo je asimilovali během svého putování podél dolního toku Volhy přes severokaspické a pontské stepi do Panonie, a to zejména vlivy turkických jazyků bulharsko-čuvašského typu (Gombocz 1912), sarmatsko-alanských dialektů (Sköld 1925; Abaev 1965) a panonské slovanštiny (Xelimskij 1988[2000]; Richards 2003).

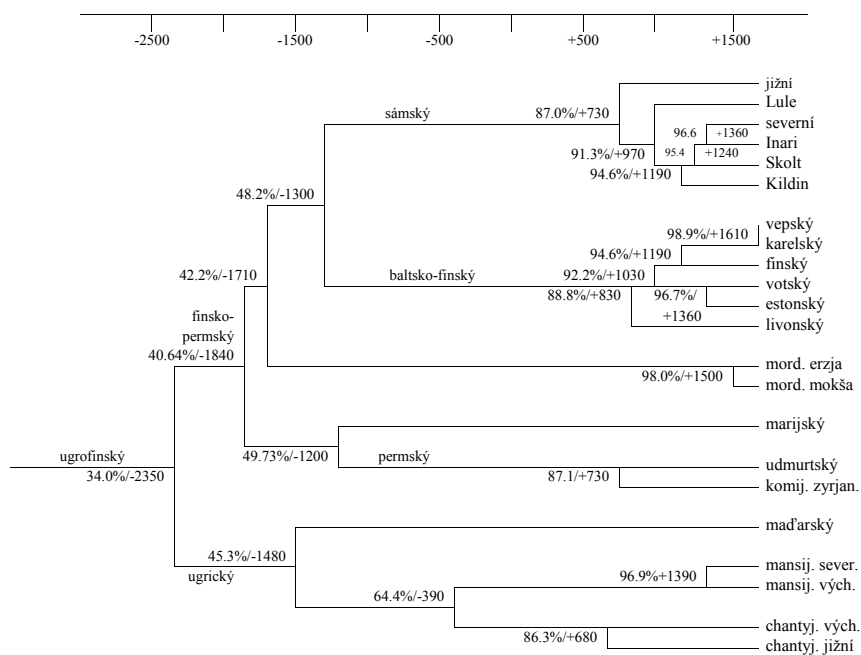
Xelimskij (1989[2000], 15–17) lokalizoval pravlast samojedských jazyků na jihozápad sibiřské tajgy, do oblasti ohraničené trojúhelníkem měst Tomsk-Krasnojarsk-Jenisejsk. Z oblasti tajgy mezi středním tokem Obu a řekou Jenisej jsou doloženy názvy stromů a živočichů (i) pocházející z uralského prajazyka: samojedské **kãät* „smrk, Picea“, **ňulkã* „jedle, Abies“, **je* „borovice, Pinus“; **iŕteŕ* „sibiřská borovice pinea, Pinus cembra Sibirica“; (ii) pouze v samojedských jazycích jsou doloženy: **tojmã* „modřín“; **ki(j)* „sobol“; **munt₁o* „kozorožec“; **pajt₁3* „srna“; **piń3* „hranostaj“; **p3nso(j)* „létající veverka“; **tet* „vydra“; **wiŕkãnce* „rosomák“; **kã3rã* „Nucifraga caryocatactes“; **ňuãň* „potápka“; **seŕkš* „tetřev“. Podle S. Starostina se jako první oddělili na počátku 8. století př. Kr. předkové Selkupů. Putovali podél řeky Ob směrem na sever. Severní Samojedí se oddělili v polovině 6. století př. Kr. a migrovali na sever podél řeky Jenisej. Na Tajmyru asimilovali neznámé etnikum, jehož substrátový vliv je patrný zejména v nganasanštině. Rozpad kamasinsko-koibalského a matorskotajgijsko-karagského jazyka kolem roku 200 př. Kr. zřejmě způsobili Hunové, když zaútočili na Minusinskou kotlinu. Kamasinsko-koibalská skupina se přesunula na jih do Sajanského pohoří, matorskotajgijsko-karagská skupina migrovala na východ mezi řeky Kan a Mana, pravé přítoky Jeniseje. Nejstarší lexikální výpůjčky v samojedštině pocházejí z tocharštiny (3. tisíciletí př. Kr.?: viz Janhunen 1983; Blažek & Schwarz 2008) a turkického prajazyka (počátek 1. tisíciletí př. Kr.; Janhunen 1977). Kontakty s komijštinou, obsko-ugrickými jazyky, ketštinou a jenisejskými jazyky vůbec (Xelimskij 1982), tunguzskými jazyky (Anikin, Xelimskij 2007) a různými turkickými jazyky Sibiře (Joki 1952; Róna Tas 1988) jsou pozdější.

Přílohy

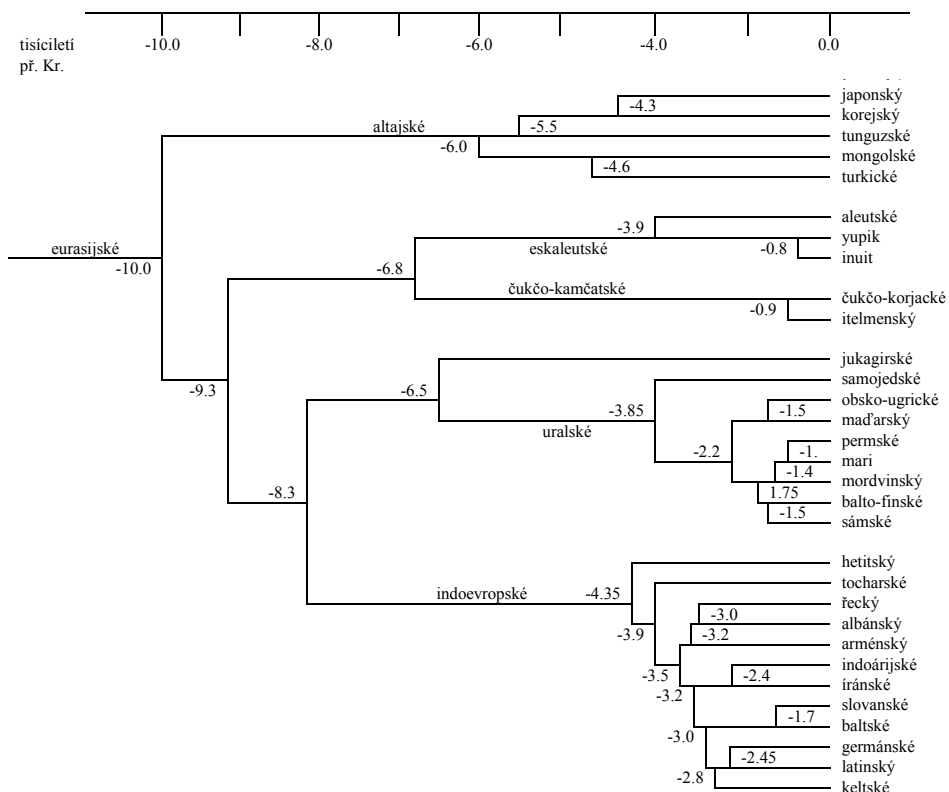
1. Klasifikace uralských jazyků užitím metody ‘rekalibrované’ glottochronologie týmem Sergeje Starostina z roku 2004 (viz Hofírková & Blažek 2012, 88).

2. Detailní glottochronologická klasifikace ugrofinských jazyků (Novotná & Blažek 2008-09[2010], 496–97; Blažek 2012, 34; Hofírková & Blažek 2012, 89):

3. Výsek glottochronologické klasifikace tzv. ‘eurasijské’ části nostratického jazykového velekmene podle Georgije Starostina (2010), která představuje pozici uralských jazyků v perspektivě vzdálené jazykové příbuznosti jazykových rodin severní Euroasie:

LITERATURA

- ABAEV, VASILIJ I. 1965. K alano-vengerskim leksičeskim svjazjam. In: *Europa et Hungaria. Congressus ethnographicus in Hungaria* (16–20 X, 1963). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ANIKIN, ALEKSANDR E., XELIMSKIJ, EVGENIJ A. 2007. *Samodijsko-tungusomaňčurskie leksičeskie svjazi*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- BLAŽEK, VÁCLAV. 1990. New Fenno-Ugric - Indo-Iranian lexical parallels. In: *Uralo-Indogermanica II. Materials of the 3rd Balto-Slavic Conference: Balto-Slavic languages and problems of Uralo - Indo-European connections* (June 1990). Moskva: Institut slavjanovedenija i balkanistiki, 40–43.
- BLAŽEK, VÁCLAV. 1999. Toward the Indo-European Etymology of the Finnish Hydronym *Aura(-Joki)*. *Indogermanische Forschungen* 104, 88–94.
- BLAŽEK, VÁCLAV. 2003a. Is Fenno-Lappic *šéppä ‘smith’ of (Indo-)Iranian origin? *Philologia Fenno-Ugrica* 9, 1–10.
- BLAŽEK, VÁCLAV. 2003b. Toward the Fenno-Ugric cultural lexicon of Indo-Iranian origin. *Indogermanische Forschungen* 108, 92–99.

- BLAŽEK, VÁCLAV. 2004. Balto-Fennic mythological names of Baltic origin. *Baltistica* 39/2, 189–194.
- BLAŽEK, VÁCLAV. 2005. Indo-Iranian elements in Fenno-Ugric mythological lexicon. *Indogermanische Forschungen* 110, 160–183.
- BLAŽEK, VÁCLAV. 2012. Was there a Volgaic unity within Finno-Ugric? *Finnisch-Ugrische Forschungen* 61, 29–91.
- BLAŽEK, VÁCLAV, SCHWARZ, MICHAL. 2008. Tocharians. Who they were, where they came from and where they lived? *Lingua Posnaniensis* 50, 2008, 47–74.
- COLLINDER, BJÖRN. 1960. *Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- GOMBOCZ, ZOLTÁN. 1912. *Die bulgarisch-türkische Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki: MSFOu 30.
- HAJDÚ [XAJDU], PETER. 1985. *Ural'skie jazyki i narody*, translated from the Hungarian original (Hajdú 1962) by E. Xelimskij. Moskva: Progress.
- HOFÍRKOVÁ, LUCIE & BLAŽEK, VÁCLAV. 2012. Ke klasifikaci ugrofinských jazyků. *Linguistica Brunensia* 60, 85–126.
- JACOBSON, HERMANN. 1922. *Arier und Ugrofinnen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- JANHUNEN, JUHA. 1977. Samoyed-Altai contacts - present state of research. *MSFOu* 158, 123–129.
- JANHUNEN, JUHA. 1983. On early Indo-European-Samoyed contacts. In: *Symposium Saeculare Societatis Fenno-Ugricae*. Helsinki: *MSFOu* 185, 115–127.
- JOKI, AULIS J. 1952. *Die Lehnwörter der Sajansamojedischen*. Helsinki: *MSFOu* 103.
- JOKI, AULIS J. 1973. *Uralier und Indogermanen*. Helsinki: *MSFOu* 151.
- KATZ, HARTMUT. 2003. *Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen*. Heidelberg: Winter.
- KORENCHY, ÉVA. 1972. *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KU EVGENIJ XELIMSKIJ. 2000. *Komparatistika, uralistika: Lekcii i stat'i*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury.
- LGL KYLSTRA, A. D., HAHMO, S.-L., HOFSTRA, T. & NIKKILÄ, O. 1991–96. *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen, I-II*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- LIUKKONEN, KARI. 1999. *Baltisches im Finnischen*. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft. *MSFOu Suomalais-Ugrilaisen Seura / Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*.
- OFUJ *Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija* I, ed. by Károly Rédei, Vasilij I. Lytkin et al. Moskva: Nauka 1974.
- NAPOESKIX, VLADIMIR V. 1997. *Vvedenie v istoričeskiju uralistiku*. Iževsk: Udmurtskij institut istorii, jazyka i literatury.
- NOVOTNÁ, PETRA, BLAŽEK, VÁCLAV. 2008-09[2010]. Fenno-Saamic - the Test of Glottochronology. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 32–33 [*Gedankenschrift für Eugen A. Helimski*], 493–509.
- RÉDEI, KÁROLY, 1986. *Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften (Sitzungsberichte, Philosophisch-historische Klasse, Bd. 468).
- RICHARDS, RONALD O. 2003. *The Pannonian dialect of the Common Slavic Proto-Language*. Los Angeles: University of California.
- RITTER, RALF-PETER. 1993. *Studium zur den ältesten germanischen Entlehnungen im Ostseefinnischen*. Frankfurt am Main: Lang.
- RÓNA-TAS, ANDRÁS. 1988. Turkic Influence on the Uralic Languages. In: *The Uralic Languages*, ed. by Denis Sinor. Leiden: Brill, 742–780.
- SAMMALLAHTI, PEKKA. 2001. The Indo-European Loanwords in Saami. In: *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*, eds. Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio. Helsinki: *MSFOu* 242, 397–415.
- SEBESTYÉN, IRÉN. 1935. Az uráli nyelvek régi halnevel. *Nyelvtudományi közlemények* 49, 1–97.
- SEBESTYÉN, IRÉN. 1941–43/1949–50. Fák és fás helyek régi nevel az uráli nyelvekben. *Nyelvtudományi közlemények* 51, 412–434; 52, 247–261, 307–314..

- SETÄLÄ, E.N. 1890. *Yhteissuomalainen äännehistoria* 1–2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKÖLD, HANNES. 1925. *Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen*. Lund: Gleerup-Leipzig: Harrassowitz.
- THOMSEN, WILHELM. 1870. *Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die Finnisch-Lappischen*. Halle: Waisenhaus.
- THOMSEN, VILHELM. 1890. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog*. København: Dreyer.
- TOIVONEN, YRJÖ H. 1949–50. Zum Problem des Protolappischen. *Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften*, 161–189.
- TOPOROV, VLADIMIR N. 1981. Ob iranskom vlijanii v mifologii narodov Sibiri i Central'noj Azii (1–2). In: *Kavkaz i Srednjaja Azija v drevnosti i srednevekovje (istorija i kul'tura)*. Moskva: Nauka, 146–162.
- VABA, LEMBIT. 1983. Baltische Lehnwörter der Wolga-Sprachen im Lichte neuerer Forschungsergebnisse. *Sovetskoe finnougrovedenie* 19, 138–145.
- VIITSO, TUIT-REIN. 1996. On classifying the Finno-Ugric languages. In: *Congressus Octavus internationalis fenno-ugristarum*, ed. by H. Leskinen. Jyväskylä: Gummerus, 261–266.
- XELIMSKIJ, EVGENIJ. 1982. Keto-Uralica. In: *Ketskij sbornik*. Leningrad: Nauka, ed. by E.A. Alekseenko, 238–250.
- XELIMSKIJ, EVGENIJ. 1988[2000]. Vengerskij jazyk kak istočnik dlja praslavjanskoj rekonstrukcii i rekonstrukcii slavjanskogo jazyka Pannonii. KU 416–432.
- XELIMSKIJ, EVGENIJ. 1989[2000]. Samodijjskaja lingvističeskaja rekonstrukcija i praistorija samodijcev. KU 13–25.
- XELIMSKIJ, EVGENIJ. 1995[2000]. Sverxdrevnie germanizmy v pribaltijsko-finskix i drugix finno-ugorskix jazykax. KU 511–535.
- XELIMSKIJ, EVGENIJ. 1996[2000]. Protosaamskij i samodijjskij: korpus etimologij v svete sovremennyx dannyx samodistiki. KU 202–217.
- XELIMSKIJ, EVGENIJ. 1998[2000]. Južnye sosedi finno-ugrov: irancy ili iščeznuvšaja vetv' ariev („arii-andronovcy“?). KU 502–510.

Poděkování:

Článek vznikl pod záštitou grantu P406/12/0655 Grantové agentury České republiky. První verze textu byla připravena pro Encyklopedii globálních lidských migrací, jejímž editorem a koordinátorem je Peter Bellwood, který stimuloval jeho vznik. Autor je vděčen Vladimíru Napoľskix a již zesnulému Evgenii Xelimskému za plodné diskuse na téma uralská pravlast a následné migrace. Otec a syn Starostinové poskytli nezištně výsledky svých glottochronologických testů. O revizi českého textu se postarala Lucie Hofírková.

Václav Blažek
Ústav jazykovědy a baltistiky
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
A. Nováka 1, Brno 60200
<blazek@phil.muni.cz>

